INGLIZ VA O‘ZBEK TELEMEDITSINA TERMINOLOGIYASINI QIYOSIY O‘RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Sobitova Madinabonu Alisher qizi
Toshkent shahar Everest ta’lim markazi
ingliz tili o‘qituvchisi
DOI;https://doi.org/10.5281/zenodo.22982838

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek telemeditsina terminologiyasini qiyosiy o‘rganishning nazariy hamda metodologik asoslari yoritiladi. Telemedicine, telehealth, remote patient monitoring, teleconsultation, store-and-forward, teleradiology singari tayanch birliklarning terminologik maqomi, semantik chegaralari va o‘zbek tilidagi muqobillari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, komponent tahlil, struktur-semantik, terminografik va tarjima-ekvivalentlik metodlarining imkoniyatlari asoslanadi. Xalqaro raqamli sog‘liq tasniflarida yagona «ko‘prik til» yaratish zarurati ta’kidlanayotgani, o‘zbek terminologiyasida esa o‘zlashma, kalkalash va tavsifiy tarjima parallel qo‘llanayotgani ko‘rsatiladi. Natijada inglizcha terminni o‘zbekchaga ko‘chirishda faqat formal moslik emas, balki tushunchaviy aniqlik, funksional ekvivalentlik, bir ma’nolilik va normativ barqarorlikni birgalikda hisobga olishga asoslangan metodologik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: telemeditsina, telehealth, tibbiy terminologiya, qiyosiy tilshunoslik, terminologik ekvivalentlik, raqamli sog‘liq, standartlashtirish, tarjima strategiyasi.

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning sog‘liqni saqlash tizimiga kirib borishi tibbiy xizmat ko‘rsatish shakllarini o‘zgartirish bilan birga, yangi terminologik qatlamni ham shakllantirdi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti raqamli sog‘liq sohasida turli kasbiy guruhlar o‘rtasida bir xil tushuniladigan umumiy terminologik «ko‘prik til» zarurligini alohida qayd etadi [1]. Telemeditsina shu qatlamning markaziy tushunchalaridan biri bo‘lib, masofadan klinik xizmat ko‘rsatish, tibbiy maslahat, diagnostika, monitoring va ayrim reabilitatsiya jarayonlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali amalga oshirish bilan bog‘lanadi [2]. Biroq ingliz tilidagi telemedicine va telehealth birliklarining qo‘llanish doirasi bir xil emas: telemedicine ko‘proq klinik xizmatni, telehealth esa klinik xizmatlardan tashqari ta’lim, profilaktika, boshqaruv va sog‘liqni saqlashga doir boshqa masofaviy faoliyatlarni ham qamrab olishi mumkin. Ilmiy adabiyotlarda ushbu terminlarning izchil farqlanmasligi terminologik noaniqlik manbai sifatida ko‘rsatilgan [3–5].

O‘zbek tilida telemeditsina terminologiyasi asosan xalqaro birliklarni o‘zlashtirish, rus va ingliz tillari orqali kirib kelgan shakllarni moslashtirish, kalkalash hamda tavsifiy tarjima orqali boyimoqda. Bunda bir tushuncha uchun bir nechta variantning parallel ishlatilishi, inglizcha terminning semantik hajmi o‘zbek muqobilida torayishi yoki aksincha kengayishi, komponentlar tartibining o‘zgarishi, qisqartmalarni izohlash zarurati kabi masalalar yuzaga keladi. Shu sabab telemeditsina terminlarini qiyosiy o‘rganish faqat tarjima muammosi emas, balki terminning tushunchaviy chegarasi, struktur modeli, nominativ motivatsiyasi, qo‘llanish sohasi va normativ maqomini birgalikda o‘rganadigan kompleks terminologik vazifadir. Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek telemeditsina terminologiyasini qiyosiy tahlil qilish uchun zarur nazariy tamoyillarni belgilash, samarali metodlar majmuasini asoslash hamda ekvivalent tanlashning amaliy mezonlarini ishlab chiqishdan iborat.

Telemeditsina terminologiyasini nazariy jihatdan tahlil qilishda terminni alohida so‘z emas, muayyan bilim sohasidagi tushunchani belgilovchi tizimli birlik sifatida ko‘rish muhim. Zamonaviy raqamli sog‘liq diskursi telemedicine, telehealth, eHealth, digital health, mHealth kabi yuqori darajadagi tushunchalar bilan birga, ularning tarkibiga kiruvchi xizmat va

texnologiya nomlaridan tashkil topadi. WHOning 2023-yildagi raqamli sog‘liq tasnifi sinonim va yaqin ma’noli birliklarni bir tizimda ko‘rsatish, turli soha vakillarining bir xil funksiyani turli nom bilan atashidan kelib chiqadigan nomuvofiqlikni kamaytirishni ko‘zlaydi [1]. Shu nuqtai nazardan, qiyosiy tadqiqotning birinchi nazariy tamoyili — tushuncha ustuvorligi tamoyilidir: dastlab termin bildirayotgan konsept va uning funksional chegarasi aniqlanadi, keyin ingliz va o‘zbek tilidagi ifoda shakllari solishtiriladi. Aks holda shaklan o‘xshash birliklar avtomatik ekvivalent deb qabul qilinishi mumkin. Masalan, telehealth va telemedicine ko‘plab matnlarda almashinib ishlatilgan bo‘lsa-da, ular o‘rtasidagi semantik qamrov farqi bir qator tadqiqotlarda qayd etilgan [3; 5].

Ikkinchi tamoyil — tizimlilik. Telemeditsina terminlari umumiy tibbiyot, axborot texnologiyalari va kommunikatsiya terminologiyasi kesishgan nuqtada shakllanadi. Shuning uchun terminning ma’nosi uning mikroterminotizimdagi o‘rni bilan aniqlanadi: remote patient monitoring monitoring jarayonini, teleconsultation mutaxassislar yoki shifokor-bemor o‘rtasidagi masofaviy maslahatni, teleradiology tasvirlarni masofadan uzatish va talqin qilishni, store-and-forward esa klinik ma’lumotni real vaqt rejimisiz uzatish modelini anglatadi. Ushbu birliklarni o‘zbekchaga tarjima qilishda umumtibbiy komponent bilan texnologik komponent o‘rtasidagi semantik nisbat saqlanishi kerak. O‘zbek terminologiyasi bo‘yicha tadqiqotlarda terminologik lug‘atlarni tuzishda aniqlik, normativlik va tizimlilik muhim mezon ekanligi ko‘rsatiladi [8; 9]. Ingliz-o‘zbek tibbiy terminologiyasiga bag‘ishlangan so‘nggi ishlar ham xalqaro o‘zlashmalar, termin birikmalari va tarjima usullarining parallel qo‘llanishini qayd etadi [10; 11].

Metodologik jihatdan qiyosiy-tipologik metod ikki tildagi terminlarning shakl va ma’no munosabatlarini umumiy model asosida solishtirish imkonini beradi. Struktur-semantik tahlil bir komponentli, qo‘shma va ko‘p komponentli terminlarning tuzilishini hamda komponentlar orasidagi semantik aloqani ochadi. Komponent tahlil esa termin ma’nosini «masofa», «tibbiy xizmat», «aloqa turi», «vaqt rejimi», «ma’lumot turi», «ishtirokchi» kabi semalarga ajratib, ekvivalentning qaysi semalarni saqlashi yoki yo‘qotishini ko‘rsatadi. Tarjima-ekvivalentlik tahlilida to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent, funksional muqobil, kalkalangan shakl, o‘zlashma va tavsifiy tarjima kategoriyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Terminografik metod esa lug‘atlar, klassifikatorlar, standart hujjatlar va soha matnlaridagi variantlarni qiyoslash orqali normativ shaklni aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu metodlarni birgalikda qo‘llash telemeditsina terminologiyasining faqat lingvistik shaklini emas, balki professional kommunikatsiyadagi real funksiyasini ham hisobga olish imkonini beradi.

Tadqiqot materiali sifatida xalqaro raqamli sog‘liq hujjatlari va zamonaviy ilmiy adabiyotlarda faol qo‘llanadigan tayanch telemeditsina birliklari tanlandi [1–7]. Tahlilda o‘zbekcha muqobilning uchta darajasi farqlanadi: 1) shakliy daraja — fonetik-grafik moslashuv va komponentlar tuzilishi; 2) semantik daraja — tushunchaning hajmi va asosiy differensial belgilarining saqlanishi; 3) pragmatik-normativ daraja — terminning mutaxassis uchun tushunarliligi, rasmiy va ilmiy matnlarda barqaror qo‘llanish imkoniyati. Mazkur model, ayniqsa, ingliz tilidagi qisqa va yuqori darajada leksikallashgan terminlarni o‘zbek tilida ikki yoki uch komponentli birikma orqali ifodalash zarur bo‘lganda samaralidir. Chunki terminning uzunligi ekvivalentlikni belgilamaydi; asosiy mezon — bir xil professional tushunchani imkon qadar bir ma’noli va iqtisodiy ifodalashdir.

1-jadval. Ingliz telemeditsina terminlari va o‘zbekcha muqobillarini qiyoslash

English term	Tavsiya etiladigan o‘zbekcha shakl	Asosiy usul	Izoh
telemedicine	telemeditsina	xalqaro o‘zlashma	klinik masofaviy xizmatlar yadrosi

English term	Tavsiya etiladigan o‘zbekcha shakl	Asosiy usul	Izoh
telehealth	masofaviy sog‘liqni saqlash / tele-sog‘liq	funksional-tavsifiy	telemedicine dan semantik jihatdan kengroq
teleconsultation	telekonsultatsiya / masofaviy konsultatsiya	o‘zlashma + kalkalash	kontekstga ko‘ra shifokor-bemor yoki mutaxassislararo
remote patient monitoring	bemorni masofadan monitoring qilish	kalkalash	fiziologik yoki klinik ko‘rsatkichlarni masofadan kuzatish
store-and-forward	saqlab, keyin uzatish texnologiyasi	tavsifiy tarjima	asinxron ma’lumot almashinuvi
video consultation	videokonsultatsiya	qo‘shma o‘zlashma	videoaloqa orqali maslahat
teleradiology	teleradiologiya	xalqaro o‘zlashma	radiologik tasvirlarni masofadan talqin qilish
telerehabilitation	telereabilitatsiya	xalqaro o‘zlashma	reabilitatsiya xizmatlarini masofadan ko‘rsatish
e-prescription	elektron retsept	kalkalash	retseptni raqamli shaklda rasmiylashtirish

Jadvaldan ko‘rinadiki, telemeditsina terminlarini o‘zbekchalashtirishda yagona usul yetarli emas. Grek-lotin va xalqaro morfemalarga tayangan, allaqachon professional muomalaga kirgan teleradiologiya, telereabilitatsiya, sinxron, asinxron kabi birliklarda o‘zlashma shakl qisqa va terminologik jihatdan tejamkor. Biroq store-and-forward kabi ingliz tilida metaforik-texnik model asosida shakllangan terminni to‘g‘ridan-to‘g‘ri fonetik ko‘chirish o‘zbek mutaxassisi uchun mazmunni ochmaydi; bunday holatda «saqlab, keyin uzatish texnologiyasi» kabi tavsifiy ekvivalent semantik jihatdan aniqroq. Remote patient monitoring birligida esa inglizcha atributiv zanjir o‘zbek tilida sintaktik qayta tuziladi va «bemorni masofadan monitoring qilish» shakli tabiiyroq namoyon bo‘ladi. Demak, metodologik tahlil struktur moslikni maqsad emas, balki tushunchaviy ekvivalentlikni ta’minlash vositasi sifatida baholashi lozim.

Eng muhim masala telehealth va telemedicine munosabatidir. Sodhi va hammualliflar maxsus jurnal materiallari asosida bu ikki terminning qo‘llanishida sezilarli farq va beqarorlik borligini ko‘rsatgan [3]. Otto va hammualliflar esa telemeditsina bilan bog‘liq atamalarni ontologik tasniflash zarurligini asoslab, bir-biriga yaqin tushunchalarni chegaralamaslik ilmiy dalillarni solishtirishni qiyinlashtirishini ta’kidlaydi [4]. Burrell va hammualliflarning raqamli sog‘liq atamalari bo‘yicha tahlili ham «umbrella terms» darajasida ko‘plab ta’riflar bir-birini qoplashini ko‘rsatadi [5]. O‘zbek tilida esa amaliy nutqda telemeditsina ko‘pincha keng ma’noda ishlatiladi; natijada telehealth ning ta’limiy, profilaktik, ma’muriy yoki sog‘liqni boshqarishga doir jihatlari ham shu termin ostida berilishi mumkin. Qiyosiy tadqiqotda bunday holat «bir inglizcha termin — bir o‘zbekcha so‘z» tamoyili bilan emas, tushunchalar iyerarxiyasi asosida hal etilishi kerak.

Terminologik standartlashtirishda variantlilikni mutlaqo yo‘qotish emas, kommunikativ vazifaga mos ravishda boshqarish maqsadga muvofiq. Ilmiy maqolada xalqaro shaklni saqlash zarur bo‘lsa, birinchi qo‘llanishda izohli muqobil berilishi mumkin: remote patient monitoring (bemorni masofadan monitoring qilish). Rasmiy hujjat, klinik yo‘riqnoma yoki bemorga mo‘ljallangan materialda esa tushunarlilik darajasi ustuvor bo‘ladi. O‘zbek tili terminografiyasida maxsus lug‘atlarning normativ va izohlovchi funksiyasini uyg‘unlashtirish masalasi muhim deb qaraladi [8; 9]. So‘nggi ingliz-o‘zbek tibbiy terminologik tadqiqotlari tibbiy terminlarning katta qismi xalqaro qatlam bilan bog‘liq bo‘lsa-da, ularning tarjimasida kalkalash, izohlash va leksik muqobil tanlash birga ishlashini ko‘rsatadi [10; 11]. Raqamli texnologiyalarga oid yangi terminlar bo‘yicha o‘zbek tadqiqotlarida ham standartlashtirish va milliy til me’yoriga moslashtirish dolzarb vazifa sifatida qayd etilmoqda [12].

Shundan kelib chiqib, ingliz-o‘zbek telemeditsina terminlarini baholash uchun to‘rt mezonli metodologik model taklif etish mumkin. Birinchi mezon — konseptual adekvatlik: o‘zbekcha shakl inglizcha terminning asosiy va farqlovchi semalarini saqlashi kerak. Ikkinchisi — tizimli moslik: termin tegishli mikroterminotizimdagi boshqa birliklar bilan bir xil model asosida bog‘lana olishi lozim. Uchinchisi — lingvistik tabiiylik: o‘zbek tilining so‘z birikmasi, morfologiya va so‘z yasash imkoniyatlari buzilmasligi kerak. To‘rtinchisi — normativ va kommunikativ barqarorlik: mutaxassislar, tarjimonlar va rasmiy hujjatlarda bir tushuncha uchun imkon qadar bir xil variant qo‘llanishi zarur. Ushbu mezonlarning birortasini alohida mutlaq mezon sifatida olish noto‘g‘ri: masalan, xalqaro shakl juda qisqa bo‘lishi mumkin, ammo mazmuni tushunarsiz; tavsifiy tarjima esa juda aniq bo‘lishi mumkin, lekin termin sifatida ortiqcha uzun bo‘lishi mumkin. Optimal yechim terminning fan doirasidagi vazifasi va adresatiga qarab tanlanadi.

Telemeditsina terminologiyasini kelgusida korpus asosida o‘rganish ham muhim. Inglizcha klinik maqolalar, WHO hujjatlari, texnologik platformalar tavsiflari va o‘zbekcha tibbiy matnlardan parallel terminologik korpus tuzish termin variantlarining real qo‘llanish chastotasi, kollokatsiyasi va kontekstual ma’nosini aniqlashga imkon beradi. Bunday korpus avtomatik termin ajratish, inglizcha-o‘zbekcha terminologik baza yaratish va normativ lug‘atlarni yangilash uchun asos bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, terminning keng ommaga mo‘ljallangan matndagi shakli bilan klinik mutaxassislar o‘rtasidagi tor professional shaklini farqlash lozim. Telemeditsina sohasida texnologiya tez yangilanayotgani sababli terminografik bazani davriy qayta ko‘rib chiqish, yangi birliklar uchun yagona ta’rif, tavsiya etiladigan o‘zbekcha shakl, sinonimlar va qo‘llanish kontekstini berish metodologik jihatdan eng maqbul yo‘nalishlardan biridir.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek telemeditsina terminologiyasini qiyosiy o‘rganish tushuncha, termin va professional kommunikatsiya o‘rtasidagi uzviy aloqaga tayangan holda olib borilishi kerak. Telemedicine va telehealth kabi yuqori darajadagi birliklar semantik qamroviga ko‘ra farqlanishi, ularning o‘zbekcha ifodasida esa bu farq yo‘qolib ketmasligi zarur. Qiyosiy-tipologik, struktur-semantik, komponent, terminografik va tarjima-ekvivalentlik metodlarini integratsiyalash terminning shakliy, ma’noviy hamda pragmatik xususiyatlarini bir vaqtda baholash imkonini beradi. O‘zlashma terminlar xalqaro uyg‘unlikni ta’minlasa, kalkalash va tavsifiy tarjima o‘zbek tilidagi tushunarlilikni kuchaytiradi; shuning uchun tarjima strategiyasi terminning struktur xususiyati va kommunikativ vazifasiga qarab tanlanishi lozim.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, telemeditsina terminlarini standartlashtirishda konseptual adekvatlik, tizimli moslik, lingvistik tabiiylik va normativ barqarorlik asosiy mezonlar sifatida belgilanishi mumkin. Xalqaro tasniflar bilan uyg‘unlashtirilgan inglizcha-o‘zbekcha terminologik baza yaratish, variantlarni belgilash va har bir termin uchun ta’rif hamda qo‘llanish sohasi ko‘rsatish telemeditsina diskursining ilmiy aniqligini oshiradi. Bu yondashuv nafaqat tarjima sifatini yaxshilaydi, balki raqamli sog‘liq sohasida tibbiyot xodimlari, IT

mutaxassislari, tarjimonlar va tadqiqotchilar o‘rtasida izchil professional muloqotni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. Classification of digital interventions, services and applications in health: a shared language to describe the uses of digital technology for health. 2nd ed. – Geneva: WHO, 2023. – 71 p. – ISBN 978-92-4-008194-9.
2. World Health Organization. Consolidated telemedicine implementation guide. – Geneva: WHO, 2022. – 68 p. – ISBN 978-92-4-005918-4.
3. Sodhi N., Weinstein R.S., Stewart K., Doarn C.R. Analysis of Telehealth Versus Telemedicine Terminology in the Telemedicine and e-Health Journal Between 2010 and 2020 // Telemedicine and e-Health. – 2022. – Vol. 28, No. 12. – P. 1861–1865. – DOI: 10.1089/tmj.2022.0073.
4. Otto L., Harst L., Timpel P., Wollschlaeger B., Richter P., Schlieter H. Defining and Delimitating Telemedicine and Related Terms – An Ontology-Based Classification // Studies in Health Technology and Informatics. – 2020. – Vol. 268. – P. 113–122. – DOI: 10.3233/SHTI200010.
5. Burrell A., Zrubka Z., Champion A. et al. How Useful Are Digital Health Terms for Outcomes Research? An ISPOR Special Interest Group Report // Value in Health. – 2022. – Vol. 25, No. 9. – P. 1469–1479. – DOI: 10.1016/j.jval.2022.04.1730.
6. Colucci M., Baldo V., Baldovin T., Bertoncello C. A “matter of communication”: A new classification to compare and evaluate telehealth and telemedicine interventions and understand their effectiveness as a communication process // Health Informatics Journal. – 2019. – Vol. 25, No. 2. – P. 446–460. – DOI: 10.1177/1460458217747109.
7. Monaghesh E., Hajizadeh A. The role of telehealth during COVID-19 outbreak: a systematic review based on current evidence // BMC Public Health. – 2020. – Vol. 20. – Art. 1193. – DOI: 10.1186/s12889-020-09301-4.
8. Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – 256 b.
9. Saidnomanov A.K. Terminological Dictionaries in the Uzbek Language: Issues and Principles of Compilation // ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies. – 2022. – Vol. 11, No. 5. – P. 52–57.
10. Jabborova S. A cross-sectional study of medical terms in English and Uzbek languages // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2024. – No. 2(3). – P. 310–315.
11. Isroilova D.I. Characteristics of Medical Terminology in English and Its Appearance in Uzbek Language // International Journal of Development and Public Policy. – 2022. – Vol. 2, No. 5. – P. 136–139.
12. Tuychiyev S.A. O‘zbek tilidagi AKT terminlarining tuzilishi, termin yasalish usullari va o‘zlashma terminlar // The Use of Modern Digital Technologies in Linguistics and Foreign Language Teaching: International Scientific and Practical Conference. – 2026. – Vol. 1, No. 4. – P. 638–640. – DOI: 10.5281/zenodo.19781245.
13. World Health Organization. Global Strategy on Digital Health 2020–2027. – Geneva: WHO, 2025. – ISBN 978-92-4-011687-0.
14. Kosimova F.K., Iskandarova Sh.M., Kuldashev N.A., Usmanova S.S. Who heals patients? – Beyond ‘doctors’: a comparative study of Uzbek and English medical practitioner titles and cultural insights // Cogent Arts & Humanities. – 2024. – Vol. 11, No. 1. – Art. 2410068. – DOI: 10.1080/23311983.2024.2410068.